

„Az igaz apostoli vallás bőkezű gyámoli”

A magyar nyelvű kegyességi irodalom mecenatúrája a 17. század első felében

Bevezetés

„Nem félt azért attól ez az éhező könyvecske, hogy útiköltség nélkül marad, ha Nagyságodhoz folyamodik, mivelhogy nyilván tapasztalta, mely elválthatatlanul kapcsolkodott Nagyságod alamisnáskodási által az örök igazság mondásához, tudni illik: [...] Ne gyűjtsetek magatoknak kincset e földön, ahol az rozsda és a moly megemészti. Gyűjtsetek pedig magatoknak kincset az égben, ahol sem a rozsda, sem a moly meg nem emészti. Mert ahol a kincsed vagyon, ott vagyon a szíved is.”¹ A kegyességi munkák hazai és Európa-szerte meghatározó népszerűségét tekintve nem tűnik meglepőnek Malomfalvay Gergely kijelentése a kegyességi irodalom támogatásának gyakorlatával kapcsolatban *Belsőképpen indító tudomány* című elmélkedő- és imádságos könyvének Püski János kalocsai érsekhez címzett dedikációjában: a 17. század első felében ugyanis a magyarországi kiadványanyag legnagyobb arányban támogatott műfajcsoportja a kegyességi irodalom. Emellett ugyanakkor a műfaj mecenatúrájának jellemzői – a patronusok köre, a támogatás megszerzésére, illetve annak illusztrálására használt retorikai apparátus, valamint a támogatás okai és körülményei – a teljes nyomtatványanyag és a kortárs nyugat-európai irodalom kontextusában vizsgálva egyaránt sajátos jellegzetességeket mutatnak. Dolgozatom célja a kegyességi irodalom mecenatúrája e sajátosságainak bemutatása.

A pretextus mint irodalomszociológiai forrásanyag

A kora újkori kiadványokat hagyományosan bevezető paratextusok² (a magyar irodalomtörténeti hagyományban pretextusok³) irodalomtörténeti, retorikai, iroda-

¹ MALOMFALVAY Gergely, *Belső-képpen indító tudomány*, Bécs, Cosmerovius, 1653 (RMNy 2462), b7r (*Ajánló levél az tekintetes és nagyságos Püski Jánosnak*).

² A fogalom megalkotója, Genette a paratextusok közé sorolja a fizikailag a nyomtatott könyvön belül elhelyezkedő *peritextusokat* (mint cím, előszó, dedikáció vagy utószó) és az *epitextust*, amely azon elemeket jelöli, amelyek ugyan az adott nyomtatványban nem szerepelnek, de azzal kontextuális kapcsolatban állnak (ide értendők többek között a szerző különböző megnyilatkozásai, mint interjú, napló vagy levelezés). A főszöveggel együtt megjelenő paratextusokat (Genette definíciós rendszerében tehát *peritextusokat*) Genette a főszöveghöz viszonyított elhelyezkedésük alapján ugyanakkor nem definiálja. Vö. GÉRARD GENETTE, *Paratexte: Das Buch vom Beiwerk des Buches*, Frankfurt – New York, Campus Verlag, 1992.

³ A nemzetközi és magyar szakirodalomban egyaránt használt *pretextus* vagy *preliminária* megnevezés még a Genette kategorizálását megelőző irodalomtörténeti diskurzusból ered, és a fogalom alapvető definiálása híján többféleképpen értelmeződik. Tágabb értelmezése esetén az összes, főszöveget megelőző

lomszociológiai és kultúrtörténeti szempontból egyaránt kivételes forrásértékkel rendelkeznek, hiszen a szerző és állandó vagy alkalmi patrónusának viszonyáról, a támogatás jellegéről és körülményeiről adnak információkat, valamint a szerzőnek a kiadvány megírásával, lefordításával és kiadásával kapcsolatos (ön)reflexióit dokumentálják.

A nyomtatványokat bevezető szöveges paratextusok (pretextusok), azaz az előljáró beszéd és a dedikáció közötti legfontosabb különbség – az irodalomtörténeti hagyományból kiindulva, illetve Genette értelmezése alapján – a megszólított személye. A dedikáció hagyományosan a mecénás(ok)hoz szól, elsődleges szerepe a szerző vagy a kiadvány támogatásának illusztrálása, esetleg a támogatás kérése.⁴ Ezzel szemben az előljáró beszéd vagy előszó, ugyanúgy, ahogy a teljes mű, a *kegyes olvasót* szólítja meg. Az előszó mint „a mű használati utasítása” a dedikációhoz hasonlóan lehetőséget biztosít ugyan az szerzői, illetve politikai önreprezentációra, alapvetően azonban a mű és olvasó köre szerveződik. Legfontosabb funkciói a mű tematikai besorolása, leírása, valamint az olvasói célcsoport meghatározása, az olvasó megszólítása és a könyv használatának kifejtése. A két műfaj az *exordium* (bevezetés) – azaz a beszéd klasszikus retorikai felosztásában (*exordium*, *narratio*, *argumentatio* és *peroratio*) az első elem – funkcionális megkettőződéséként értelmezhető, ahol a dedikáció az érzelmekre, az előljáró beszéd pedig az értelemre hat.⁵ Mindkét pretextus az *exordium* retorikai apparátusát használja, ugyanakkor az előljáró beszéddel szemben a dedikáció esetében a bevezetés Cicero által leírt kritériumai, az *attentum parare*, *docilem parare* és a *captatio benevolentiae* nem az olvasóra, hanem a mecénásra vonatkozóan kell teljesülnenek.⁶

A forráskorpusz

1601 és 1655 között, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok*⁷ adatai szerint, Magyarországon összesen 1684 nyomtatvány látott napvilágot. E nyomtatványanyag mintegy 36%-a, összesen 610 nyomtatvány tartalmaz valamilyen pretextust, amelynek 55%-a magyar nyelvű. Ebből az anyagból (a példányban fenn nem maradt vagy megrongá-

paratextusra vonatkozik, beleértve a címlapot, az esetleges metszeteket stb. is, míg szűkebb értelemben kizárólag a főszöveget bevezető szöveges paratextusokra, a dedikációra és az előljáró beszédre. Célszerű a pretextus fogalmát a genette-i fogalomrendszert kiegészítve, ez utóbbi, szűkebb kategóriára, tehát kizárólag az előljáró beszédre és a dedikációra alkalmazni, míg a prelimináriát, a magyar nyelvű szakirodalomnak megfelelően, valamennyi, a főszöveget bevezető paratextus szinonimájaként használni.

⁴ GENETTE, *i. m.*, 115.

⁵ ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthologia–praetexta–narratíva)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 63.

⁶ Marcus Tullius CICERO, *De inventione*, hg. Theodor NÜSSLEIN, Düsseldorf, Artemis & Winkler, 1998, I, IV, 6.

⁷ A kutatás forráskorpuszát a *Régi Magyarországi Nyomtatványok*, II. (szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983) és III. (szerk. HELTAI János, Bp., Akadémiai, 2000) kötetének anyaga képezi.

lódott, illetve nyilvános gyűjteményekben nem elérhető anyagot leszámítva) összesen 267 kiadvány képezi a jelen dolgozat háttérül szolgáló kutatás forráskorpuszát.⁸

A dedikációk felépítése, retorikai eszköztára és az alkalmazott toposzok a műfaj funkciójának értelmében a szerző és a mecénás közötti kapcsolat megerősítését, a támogatás illusztrálását szolgálják. Ez szinte kivétel nélkül valamennyi dedikációra igaz, hiszen a 267 magyar nyelvű, dedikációval ellátott nyomtatvány között csupán 52 található, amelyben a szerző a megszólítottal kapcsolatban a patrónusi támogatás tényét nem említi. A tendencia egyre csökkenő, ugyanis míg 1601 és 1635 között 36 dedikációból hiányzik a mecénás megnevezése vagy konkrét megszólítása, addig 1636 és 1655 között csupán 16 szövegről mondható el ugyanez. A mecénás személyére történő utalás hiánya azonban nem jelenti a címzett által gyakorolt patronicum hiányát is, valamilyen fokú támogatás a legtöbb esetben feltételezhető. A dedikáció címezettjével kapcsolatban csupán néhány kivételes, a későbbiekben részletezett esetben zárható ki a támogatás ténye.

A 17. századi magyarországi irodalom legterjedelmesebb műfajcsoportja a vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajoké.⁹ A teljes nyomtatványanyag mintegy 16%-a, prédikációk és postillák, énekeskönyvek, imádságos és elmélkedő könyvek, összesen 272 kiadvány sorolható a kegyességi műfajok közé. A műfajcsoport olvasói és támogatói körét legutóbb és legátfogóbban Heltai János vizsgálta az *Régi Magyar Nyomtatványok második és harmadik kötetének anyagát feldolgozó Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában* című monográfiájában.

Ahogy Heltai János itt kiemeli, a 17. század első felének magyarországi könyvkiadására jellemző, hogy míg az egyes területeken, mint a szépirodalom vagy a tudományok, a kiadások száma határozottan visszaesik, addig másutt „dinamikusan áramlanak be a legfrissebb szellemi, kulturális törekvések, politikai, filozófiai gondolatok, teológiai, kegyességi irányzatok”. A vallási és egyházi kiadványok területén „szellemi intellektuális pezsgés” figyelhető meg.¹⁰ Határozottan igaz ez a kegyességi műfajokra, ezek kiadásának száma ugyanis a korszakban duplájára emelkedik: míg 1601 és 1635 között átlagban csupán 3,7 kegyességi kiadvány jelent meg évente, addig 1636 és 1655 között 6,9.

Emellett azonban jelentősen hanyatlik az anyanyelvi munkák aránya. Míg 1601 és 1635 között az összes nemzeti nyelven megjelent nyomtatványok aránya mintegy

⁸ A kutatás eredményeinek összefoglalása: *Irodalmi mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében = Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla et al., Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2013, 544–566; Teljes közlése: *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Bp., Kossuth, 2013.

⁹ A kiadványok műfajának meghatározásánál az RMNy-ben a kötetleírásoknál közölt műfaji besorolást vettem alapul és a forrásanyag mennyisége miatt nem végeztem egyedi felülbírálat. A műfajcsoportok megállapításánál pedig Heltai Jánosnak az RMNy nyomán megjelent monográfiájában alkalmazott kategorizációját követtem: HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, 2008.

¹⁰ *Uo.*, 24.

83%-os (a magyar nyelvű nyomtatványok aránya 72%), addig 1636–1655 között ez mindössze 68% (a magyar nyelvű kiadványok részesedése a teljes nyomtatványanyagban csupán 44%). Ez a visszaesés érinti ugyan a vallás közösségi és magános gyakorlatát szolgáló műfajok csoportjába tartozó kiadványokat is, hiszen mintegy 20%-kal csökken a magyar nyelvű nyomtatványok aránya, ugyanakkor a kegyességi irodalom nagyobb részben (63%-ban) továbbra is magyarul íródik.

A szépirodalom funkciójával bíró, napi használatra szánt, így legnagyobb részben (73%-ban) magyarul íródott kegyességi iratok nemcsak az olvasók, de a patrónusok között is nagy népszerűségnek örvendtek. A műfajcsoport a teljes nyomtatványanyagra jellemző 36%-kal szemben nagy arányban, 53%-ban tartalmaz ajánlást vagy ajánló előbeszédet. A kiadványcsoporton belül az egyes műfajokra jellemző dedikációk száma ugyanakkor meglehetősen inhomogén. Feltűnő az elmélkedésekben megjelenő dedikációk magas, 67%-os aránya, ugyanakkor az ehhez rendkívül közel álló imádság műfajában megjelent összesen 79 kiadványból mindössze 31 darab, azaz csupán 39% tartalmaz dedikációt.

A dedikáció hiánya műfajjal, esetenként a kiadvány nyelvével vagy felekezeti hovatartozásával összefüggően különböző okokkal magyarázható. A kegyességi irodalom dedikáció nélkül maradt munkáinak hátterében, ahogy Heltai János is kiemeli, sok esetben nyilvánvalóan a nyomdász által finanszírozott, annak saját hasznára történő kiadása feltételezhető.¹¹ Ezt támasztja alá az énekeskönyvek esetében tapasztalható jelenség is, ahol az ajánlások aránya még a teljes nyomtatványanyaghoz viszonyítva is igen alacsony, mindössze 17%-os. Ennek oka minden bizonnyal a műfaj népszerűségében rejlik. Dedikáció által megszerzett patrónusi támogatásra ezeknél a nyomtatványoknál nincsen szükség, hiszen az eladott példányok fedezték a kiadás költségeit.

Mindenképpen figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ennek a nyomtatványcsoportnak egyik műfajára sem jellemző – szemben például a kalendáriumokkal – a nyomdászoknak szóló vagy nyomdász által írt ajánlás. Mindössze három esetben származik a dedikációs levél a nyomdász tollából, mindhárom esetben pozsonyi nyomdában megjelent katolikus kiadványról van szó. Nyáry Krisztina lányának, Thurzó Erzsébetnek ajánlja az *Úti társ* című ismeretlen szerzőségű katolikus imádságos könyvet Zavari György pozsonyi könyvnyomtató,¹² Héderváry Jánosnak ajánlja Pázmány Kempis fordítását Zacharias Aksamitek, szintén pozsonyi könyvnyomtató,¹³ illetve Amade Ilonának szól Pázmány *Imádságos könyve* 1650-ben megjelent ötödik kiadásának ajánlása. A dedikációs levelek és a címlapok tanúsága szerint ezekben az esetekben a kiadvány nyomtatásának költségviselőjét szólítja meg a nyomdász a paratextusban.

¹¹ Uo., 100.

¹² Pozsony, typ. Soc. Jesu (Zavari György), 1639 (RMNy 1787).

¹³ Pozsony, typ. Soc. Jesu (Aksamitek Zacharias), 1648 (RMNy 2238). Vö. HELTAI, *Műfajok és művek*, i. m., 99.

Nem mecénásoknak címzett vagy hiányzó ajánló levelek

Wolfgang Leiner a francia nyomtatványok ajánlóleveleiről írt *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur (1580–1715)* című monográfiájában kiemeli, hogy a francia kiadványanyagban elenyésző azon ajánlások száma, amelyekben a szerző és a megszólított kapcsolata eltér a hagyományos patrónus–pártfogolt viszonytól. Az általa átvizsgált, mintegy 2000 tételt felölelő korpuszban mindössze tizenegy kiadványra jellemző, hogy nem mecénást szólít meg: ezek családtaghoz vagy barátához szólnak. Általános címzetthez vagy megfoghatatlan személyekhez szóló ajánlást Leiner nem említi.¹⁴

A 17. század első felének magyar nyelvű nyomtatványirodalmában összesen 23 olyan kiadvány található, tehát a teljes vizsgált forráskorpusz csupán 8%-a, amelyek nem mecénáshoz szólnak. Ezek közül tizenegy elvont vagy megfoghatatlan címzethez szól, mint a nemesség,¹⁵ az egyház vagy egy felekezet,¹⁶ illetve Isten vagy valamely szentek.¹⁷ Katolikus vitairatoknál előfordul, hogy a dedikáció címzettje maga a vitapartner,¹⁸ illetve Pázmánynál az a – nemzetközi szakirodalomban nem ismert – gyakorlat, hogy vitairatát az ellenfélhez vagy annak mecénásához címzi.¹⁹

A családtaghoz címzett dedikáció az evangélikus kegyességi kiadványok jellemzője. A teljes magyar nyelvű nyomtatványanyagban összesen hét olyan kiadvány található, amelynek ajánlása a szerző (vagy a dedikáció szerzőjének) egy családtagját szólítja meg.

¹⁴ Wolfgang LEINER, *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur (1580–1715)*, Heidelberg, C. Winter-Universitätsverlag, 1965, 195.

¹⁵ VÁSÁRHELYI Gergely, *Világ kezdetitől fogva jóságos és gonosz cselekedetek summái*, Kassa, Festus – typ. Heltai, 1622–1623 (RMNy 1289); SZEGEDI Dániel, *Itinerarium catholicum*, Debrecen, Rheda Pál, 1616 (RMNy 1104. – Az RMNy e tétele még Alvinczi Péternek tulajdonítja a művet. A szerzősége Heltai János tisztázta: *Rövid esettanulmány az irodalomtörténet-írás működési mechanizmusáról: Az Itinerarium Catholicum valódi szerzője = Kabdebó Lóránt köszöntése*, szerk. BESSENYEI József, FERENCZI László, KOVÁCS Viktor, PÁLFI Ágnes, Miskolc, ME BTK, 2001, 236–241); ZRÍNYI Miklós, *Szigeti veszedelem*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Európa, 2001 (vö. RMNy 2360); BALASSI Bálint az „erdéli nagyságos és nemes asszonyoknak” ajánlja a *Szép magyar komédiát*.

¹⁶ SZEGEDI, *i. m.*, 1616; SZENCI CSENE Péter, *Confessio Helvetica*, Oppenheim, Galler, 1616 (RMNy 1115); PÁZMÁNY Péter, *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről négy könyve*, Bécs, Gelbhaar, 1638 (RMNy 1713); TELEGDY Miklós, *Az evangéliomoknak magyarázattjának első része*, Bécs, Formica, 1638 (RMNy 1714).

¹⁷ PÁZMÁNY Péter, *A római Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk*, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1636 (RMNy 1659).

¹⁸ PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, Nagyszombat, typ. capituli Strigoniensis, 1603 (RMNy 905); Uő, *Csepregi mesterség*, Bécs, Formica?, 1614 (RMNy 1061); *Bizonyos okok, melyek erejétül viseltetvén egy fő ember az új vallások többről kifislett, és az római ecclesiának kebelébe szállott*, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1631 (RMNy 1511).

¹⁹ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet*, Graz, Widmanstadius, 1607 (RMNy 961); PÁZMÁNY, *Csepregi mesterség. i. m.*; Uő, *Dissertatio, an unum aliquid ex omnibus Lutheranis dogmatibus*, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1631 (RMNy 1512).

Egy református vallási tanítás,²⁰ egy fejedelmi tükör,²¹ a további öt kiadvány pedig evangélikus kegyességi munka.²²

A patrónushoz szóló megszokott ajánlólevél hiánya, a családtag megszólítása azonban nem minden esetben jelenti a patronátus hiányát is. Két nyomtatvány esetében a támogatás ténye egészen nyilvánvaló, hiszen a dedikációt nem a szerző, hanem – feltehetően – a szerző patrónusa írja saját családtagjának. Ilyen Sibolti Demeter *Lelki harc* címen megjelent elmélkedőkönyve, amelynek bevezető paratextusa egy Bethlen István tollából származó dedikáció, amelyet a fiának, Bethlen Péternek feleségéhez, Illyésházi Katához címzett. A kötetnek semmilyen paratextusa (sem a címlap, sem az ajánlás vagy az azt követő, Sibolti által a „kegyes olvasóhoz” írt előljáró beszéd) nem tartalmaz adatokat a kötet kiadását támogató patrónus személyére vonatkozóan, ugyanakkor az ajánlás alapján egyértelműnek látszik, hogy a nyomtatvány Bethlen István kérésére és támogatásával jelent meg.²³

Bár nem kegyességi irat, de hasonló eset az *Egész kereztényi vallásnak rövid fundamentomi* című református vallási tanítás, amelynek dedikációs lapján Apafi Mihály ajánlja a művet anyjának, Petki Barbarának.²⁴ Az ajánlás és a szintén Apafi nevével ellátott „az együgyű kegyes olvasóhoz” intézett előszó Szabó Károlyt is megtévesztette, aki a *Régi Magyar Könyvtárban* Apafinak tulajdonítja a munka szerzőségét.²⁵ Ahogy Fazakas József 1967-ben megállapítja, az ekkor tizenhárom éves Apafi nyilván nem lehetett a szerzője a nyomtatványnak, ennél valószínűbb, hogy a kiadást a *Lelki harc* példájához hasonlóan az Apafi család rendelte meg és adatta ki.²⁶ A kiadvány, Heltai János 1994-es közlése szerint, Apafi Mihály konfirmációjára készült, szerzőjének Heltai a *Csecsemő kereztény* című munkával mutatott hasonlósága okán Keresztúri Pált tartja.²⁷ Keresztúri e munkája a Rákóczi-fiúk konfirmálása alkalmából készült, s először 1637-ben latinul, majd egy évvel később magyarul is megjelent.²⁸ Heltai feltételezését

²⁰ *Az egész kereztényi vallásnak rövid fundamentomi*, Gyulafehérvár, typ. principis, 1645 (RMNy 2102).

²¹ DRASKOVICH János, *Horologii principium, azaz az fejedelmek órájának második könyve*, Graz, Widmanstadius, 1610 (RMNy 994).

²² SIBOLTI Demeter, *Lelki Hartz*, Gyulafehérvár, typ. principis, 1632 (RMNy 1532); NÁDASDY Pál, *Áhítatok és buzgó imádságok*, Csepreg, Farkas, 1631 (RMNy 1494); ILLYÉSHÁZI Gáspár, *Kézben viselő könyv*, Debrecen, Fodorik, 1639 (RMNy 1763); DARHOLCZ Kristóf, *Novissima tuba, azaz itiletre serkentő utolsó trombitaszó*, Kassa, vidua Schultz, 1639 (RMNy 1768); MADARÁSZ Márton, *Kegyességnek mindennapi gyakorlása*, Lőcse, Brewer, 1652 (RMNy 2421A).

²³ SIBOLTI, *Lelki Hartz*, i. m.

²⁴ *Az egész kereztényi vallásnak*, i. m.

²⁵ Vö. RMK I, 771.

²⁶ FAZAKAS József, *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I–III. kötetéhez (Ötödik közlemény)* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1967, 333. Vö. *Az egész kereztényi vallásnak*, i. m.

²⁷ HELTAI János, *Még egyszer Apáczai „ismeretlen munkájáról” (Ki az RMK I. 771 és RMK I. 915. szerzője?)*, MKSz, 1994, 76–77. Vö. *Az egész kereztényi vallásnak*, i. m.

²⁸ KERESZTÚRI Pál, *Christianus lactens*, Gyulafehérvár, typ. principis, 1637 (RMNy 1674) és Uő, *Csecsemő kereztényen*, Gyulafehérvár, typ. principis, 1638 (RMNy 1721).

támasztja alá az a tény, hogy Keresztúri a *Csecsemő keresztény* ajánlásában hasonló módon jár el, mint a *Rövid fundamentom* esetében, hiszen a művet a konfirmált gyermek nevében dedikálja annak szüleihez, itt Rákóczi Zsigmond nevében Rákóczi Györgyhöz és Lorántffy Zsuzsannához.²⁹

A családtagokhoz címzett nyomtatványok közül két esetben a kiadás költségviselőjére nem történik utalás, ezeknél a kiadvány saját költségen történő megjelentetése feltételezhető. Az egyik ilyen nyomtatvány az Illyésházy Gáspár elmékedéseit tartalmazó *Kézben viselő könyv*, amely a szerző halála után, 1639-ben jelent meg.³⁰ Az Illyésházy fiához, Gáborhoz és Györgyhöz címzett dedikációs levelet Laskai János írja, amelyben kifejti, hogy a könyvet ő maga rendezte sajtó alá. A munka megjelentetését a dedikáció alapján feltételezhetően a tehetős Illyésházy család szorgalmazta, költségeit ők viselték.

Szintén valószínűsíthető, hogy saját költségen jelent meg Nádasdy Pál *Áhítatok és buzgó imádságok* című imádságoskönyve, amelyet Nádasdy fiainak, Ferencnek és Tamásnak ajánl ezekkel a szavakkal: „néktek ajánlom, szerelmes magzatim ez üdvösségre vezérlő kis munkácskámát”.³¹ Ugyanígy Darholcz Kristóf munkája, a *Novissima tuba* című elmékedés, amelyet a szerző Darholcz Ferencnek mint szerelmes atyjának ajánl.³²

Madarász Márton *Kegyességnek mindennapi gyakorlása* című imádságoskönyvének megjelenése a saját költségű és a patronátussal támogatott kiadások közötti átmenetnek tekinthető. Madarász az unokahúgaihoz, Madarász Erzsébethez és Madarász Zsuzsannához írt ajánlásában kifejti, hogy a kiadvány testvére, Madarász György kérésére és az ő támogatásával készül: „Emellett kére azon is, hogy e kegyesség gyakorlását az őkegyelme költségével a ti kegyelmetek nemes erkölcsökkel ékes neve alatt nyomtatásban adván, tenném egyéb istenes életű és az Isten országát nagy szorgalmatossággal éjjeli nappali vigyázással kereső férfiakkal és asszonyokkal is közönségesse és láttatnám vele in men coeli az ég világosságát.”³³ A dedikáció ajánlására tehát szintén Madarász György bízta meg a szerzőt, a mű kiadásának oka a címzetteknek és „hazánknak jó híre-neve messze terjesztése”. Nyilván ugyanezek indíthatták Madarász Györgyöt is a kiadvány megrendelésére.

Heltai János *Műfajok és művek* című munkájában az imádságos- és elmékedő könyvek költségviselői kapcsán tematizálja a mecénási rendszerbe nem illeszthető ajánlásokat is, ide sorolva Draskovich János *Officium Beatae Mariae Virginis, azaz Szűz Máriának zsolozsmája* című könyvének Esterházy Juliannához,³⁴ illetve Szentgyörgyi Ger-

²⁹ Lásd erről újabban: VARGA Bernadett, „*Én pedig mint a szív nélkül való tsak bolygok*” Keresztúri Biró Pál és a *Mennyei Társalkodás* (PhD-disszertáció kézírata), Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013, 57–59.

³⁰ ILLYÉSHÁZY, *Kézben viselő, i. m.* = LASKAI János *válogatott művei*, kiad. TARNÓC Márton, Bp., Akadémiai, 1970, 30.

³¹ NÁDASDY, *Áhítatok és buzgó imádságok, i. m.*

³² DARHOLCZ, *Novissima tuba, i. m.*

³³ MADARÁSZ, *Kegyességnek, i. m.*, A8v.

³⁴ DRASKOVICH János, *Officium Beatae Mariae Virginis, azaz Asszonyunk, Szűz Máriának három külömb*

gely *Elmélkedések az örökkévalóságról* című munkájának Homonnai Jánoshoz címzett ajánlását.³⁵ Heltai megjegyzi, hogy ezekben az esetekben, tehetős emberekről lévén szó, nyilvánvalóan a szerző maga viselte a kiadás költségeit.³⁶ Mindkét említett munka esetében hagyományos patrónusi viszonyról van azonban szó, amelyeket a szerzők a dedikációban ki is fejtenek. Draskovich ugyan valóban ismerhette Esterházy Juliannát, Esterházy Miklós lányát, viszont a dedikációban a következőképpen indokolja az ajánlást:

A több ájtatos úri asszonyok között, kik a Boldogságos Szűz Mária officiumjának magyar nyelven való kinyomtatását sok időtől fogva szorgalmaztatták, első és legfőbb volt a nemzeti és nagyságos gróf Nyáry Krisztina, országunk mostani nádorispánjának kedves és szíve szerént való házastársa, a Nagyságod szerelmes Anyja. Ki, hogy nemzetünkben is a mi örökös Asszonyunkhoz való ájtatosságot öregbíténé, ezen munkára elegendő költséget is hagyott. [...] De mivel a jó Istennek úgy tetszett, hogy az az Istenfélő nagy Asszony, ennek az ő ájtatosságának elébb venné Mennynországban jutalmát, hogy sem mint e földön látná gyümölcsét [...]. Ezért ez az árva könyvecske Nagyságodra néz, Nagyságodhoz folyamodik.³⁷

Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedések az örökkévalóságról* című munkájának ajánlása szintén mecénási viszonyról árulkodik, amely nem Homonnai Jánost, hanem annak feleségét, Jakusity Annát szólítja meg, aki a dedikáció szerint a kötet kiadásának költségeit viselte:

Hogy pedig ezen Könyvecske, mások előtt kiváltképpen Nagyságodhoz kívánkozik; úgy vélem, hogy nem csak azt viseli szemei előtt, hogy a Nagyságod adakozása által látott napfényt; hanem sokkal inkább, a Nagyságod kegyes Ájtatosságát: melyre nézve, könnyen elhitette magával, hogy lehetetlen hogy annál kedves ne legyen, akiben a boldog Örökkévalóságra gerjedező indulatok oly tekintetesen gyümölcsöznek.³⁸

A kegyességi irodalom patrónusai

A következő ábra összesítve mutatja a kegyességi irodalom dedikációi címzettjeinek és maguknak a dedikációknak (tehát az azokat hordozó kegyességi kiadványoknak)

időre-való zsolozsmája, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1643 (RMNy 2016).

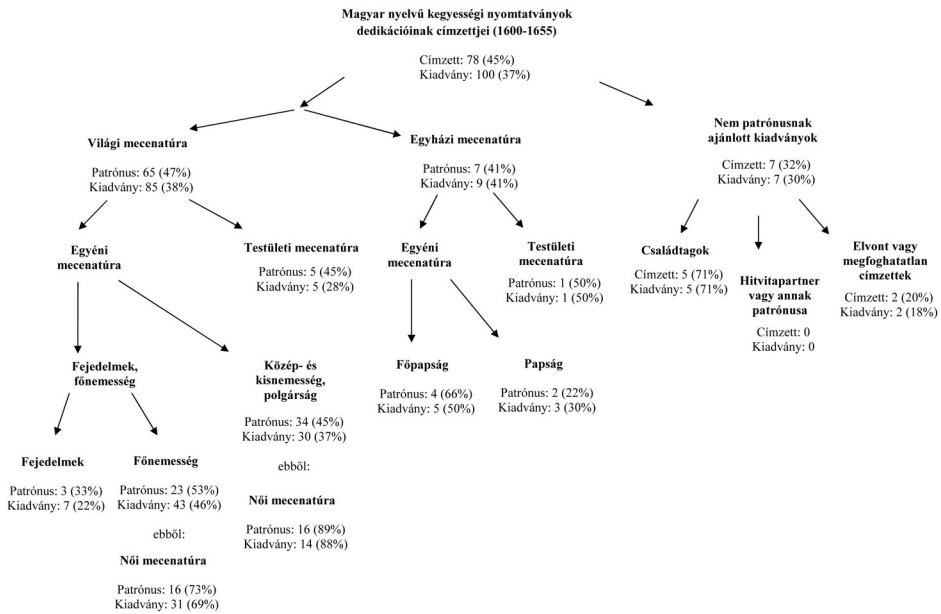
³⁵ SZENTGYÖRGYI Gergely, *Elmélkedések az örökkévalóságról*, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1643 (RMNy 2023).

³⁶ HELTAI, *Műfajok és művek*, i. m., 102.

³⁷ DRASKOVICH, *Officium*, i. m. – *A nemzeti és nagyságos gróf, Eszterházy Julianna kisasszonynak = Régi Magyar Költők Tára*, XVII/7, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974, 622.

³⁸ SZENTGYÖRGYI, *Elmélkedések*, i. m., *Ajánló levél*, (?)4r.

a számát, illetve zárójelben ennek a számnak a teljes dedikációval rendelkező nyomtatványanyagra vonatkozóan az adott kategóriában megállapított kiadványok mennyiségéhez viszonyított arányát. A címzettek kategorizálásánál Peter Burke 1972-ben megjelent *Culture and Society in Renaissance Italy* című monográfiájának az olasz reneszánsz művészet mecenatúrája kapcsán megállapított kategóriáit követtem.³⁹ Ennek értelmében mind a világi, mind az egyházi mecenatúrán belül megkülönböztettem egyéni, illetve intézményhez köthető patronátust.

1. Egyházi támogatók

A táblázat világosan mutatja a kutatás legfontosabb eredményét, miszerint a kegyességi irodalom dedikációk alapján megállapítható mecenatúrája – a teljes nyomtatványanyagban megfigyelt tendenciákhoz hasonlóan – gyakorlatilag nem értelmezhető a szakirodalomban ezidáig kiemelt egyházi (főpapi és papi) és világi (főúri és nemesi) mecenatúra szembeállításában.⁴⁰

³⁹ Magyarul: Peter BURKE, *Az olasz reneszánsz: Kultúra és társadalom Itáliában*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Osiris, 1999, 101–102.

⁴⁰ Vö. ARISZTOKRÁCIA, *művészetek, mecenatúra*, szerk. CZOMA László, Keszthely, Helikon Kastélymúzeum, 2000; BELLÁGH Rózsa, *Mecenatúra Bod Péter korában*, MKSz, 2005/3, 328; BOBORY Dóra, *Batthyány Boldizsár és humanista köre: Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében*, Századok, 2005/4, 923–944; CSORBA Dávid, „A sovány lelket meg-szépíteni”: *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád, 2008; GULYÁS Pál, *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)*, MKSz, 1944, 100–133; TÜSKÉS Gábor, *Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*. Recenzió, ItK, 1999/1–2, 232–235; TRÓCSÁNYI Zoltán, A

A magyar nyelvű kiadványok támogatói között a legnagyobb arányban világi személyek: fejedelmek és főnemesek találhatók, azaz a házi patronátus képviselői, akik az állandó udvari vagy az udvarral szoros, rendszeres kapcsolatban álló prédikátorok és szerzők műveinek kiadását támogatták, illetve az alkalmi mecénatúra, azaz egy-egy kiadvány megjelentetése okán létrejött támogatói viszony patrónusai. A világi patronátus többsége tehát mindenképpen érthető, feltűnő és meglepő ugyanakkor annak mértéke. Míg a vizsgált nyomtatványanyag mintegy 55%-a az egyházi, vallási műfajok körébe sorolható, a 223, világiak által támogatott nyomtatvánnyal szemben összesen csupán 22 olyan nyomtatvány található, tehát a teljes kiadványanyag mindössze 8%-a, amelynek megjelenését valamilyen egyházi személy vagy csoport támogatta. A nyugati irodalmak kapcsán hasonló arányokról számol be a szakirodalom: Leiner a francia nyomtatványokat tekintve 7%-os,⁴¹ Karl Schottenloher a német nyomtatványok kapcsán 10% alatti egyházi patronátust állapít meg.⁴² Alapvető különbség viszont, hogy ezeknek a nemzeteknek az irodalmában a 17. század elején a vallási, egyházi témájú kiadványok aránya a magyarországiéhoz képest már jóval alacsonyabb.

A kegyességi kiadványok egyházi támogatóinak arányát vizsgálva a teljes nyomtatványanyaghoz hasonló adatokat találunk: a 78 címzetthez szóló összesen 100 ajánlólevélből mindössze 8 szólít meg egyházi címzettet: egy kivételével valamennyi kiadvány dedikációja (összesen három katolikus és négy református munka) a szerző és a megszólított közötti mecénási viszonyra utal. Támogatóját, saját és egyházának állandó patrónusát szólítja meg Káldi György *Az vasárnapokra való predikációknak első része* című postilláskötetében, amelynek dedikációját Pázmány Péterhez címzi, hosszasan részletezve annak patrónusi jótéteményeit.⁴³ Szintén mecénási támogatásra hivatkozik Malomfalvay Gergely a *Belsőképpen indító tudomány* című elmélkedéseinek Püski János kalocsai érsekhez címzett ajánlásában.⁴⁴ Malomfalvay dedikációjában hosszán és nagyon képszerűen mutatja be alkalmi patrónusának, a több kiadvány megjelenését is támogató Püski Jánosnak a nagylelkűségét. A bevezetésben már idézett dedikáció legszebb metaforája, ahogy Malomfalvay „éhező könyvecskéje” hosszas tanakodás után, hogy kit is választhatna patrónusának, félelmét legyőzve bátran áll a püspök elébe, és kéri annak támogatását, mert tudja, nem marad alamizsna nélkül. Végül a toposz: „mert ahol a kincsed vagyon, ott vagyon a szíved is” értelmében kéri Püski Jánost: „[...] adjon okot nékem tovább való munkára, és az boldog örökkévalóságra gerjedező poenitentiartó lelkekhez való szerelmétől viseltet-

könyvajánlások a XVIII. században, Könyvtári Szemle, 1935/6, 47–48 és Uő, *Az ajánlások történetéhez*, MKSz, 1938/1, 77–80.

⁴¹ LEINER, *Der Widmungsbrief*, i. m., 222.

⁴² KARL SCHOTTENLOHER, *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts*, Münster, Aschendorff, 1953.

⁴³ KÁLDI György, *Az vasárnapokra- való predikációknak első része*, Bécs – Pozsony, Rikeszt – typ. Soc. Jesu, 1631 (RMNy 1509).

⁴⁴ MALOMFALVAY, i. m.

vén, méltóztassék magával született kegyességgel és irgalmas kézzel befogadni ezt az könyvecskét.”⁴⁵

Pázmány Péter Kempis fordítását Zacharias Aksamitek pozsonyi könyvnyomtató ajánlja Héderváry János pozsonyi kanonoknak, az ajánlás oka itt is a címzett patrónusi támogatása.⁴⁶

Az egyházi címzettek megszólító református kiadványok közül mindegyik mecénási támogatást illusztrál. A körösi gyülekezetet és annak tagjait: Erdős Mihályt, Tollas Pált, Tollas Jánost, Oláh Mihályt és Siros Jánost szólítja meg Tyukodi Márton *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének magyarázata* című prédikációskötetének ajánlásában, mivel azok „ennek is peniglen a könyvecskének kinyomtatására [...] nagy örömet illendő költséget conferáltak.”⁴⁷ Hasonló okból ajánlja elmékedéseit és imádságkönyvét is Szokolyai Anderkó István „kegyes patrónusának”, Némethi János debreceni prédikátornak,⁴⁸ és Keresztúri Pál *Egyenes ösvény a szent életre vágyódnak* című prédikációskötetét Csepregi Turkovics Mihály református lelkésznek, aki az ajánlólevél szerint „ez én munkámnak szem eleiben való jutásától költségét is nem száná.”⁴⁹

Lépes Bálint *Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra edesgető tükör* című katolikus elmékedéseinek Pázmány Péterhez szóló ajánlása az egyetlen kivétel, ez ugyanis nem utal mecénási támogatásra, arra a nyitrai püspöknek nyilvánvalóan nem is volt szüksége, az ajánlás célja ennek megfelelően vélhetően a reprezentáció, a megszólított „jó híre nevének” öregbítése.⁵⁰

2. Női patronátus

A magyar nyelvű kegyességi irodalom patrónusi rendszerének vizsgálata az egyházi mecenatúra hiánya mellett egy másik fontos és érdekes jelenséget mutat, a világi patrónusok kategóriáján belül a női mecenatúra kimagszóan magas arányát: a magyar nyelvű kegyességi iratok fele ugyanis női mecénást szólít meg.⁵¹ Már a teljes nyomtatványanyag támogatói körét vizsgálva is feltűnik, hogy valamennyi társadalmi csoportban, mind a főnemese, mind pedig a közép- és kismenesség csoportján belül egyaránt jelentős a női patronátus aránya. Ez utóbbi esetben a patrónák száma majdnem

⁴⁵ Uo., b7v–b8r.

⁴⁶ Az adatokhoz lásd a 13. jegyzetet!

⁴⁷ TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph patriarcha életének... Szent Iras szerént valo magyarázattya*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1641 (RMNy 1915).

⁴⁸ SZOKOLYAI ANDERKÓ István, *Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom*, Leiden, Dorp, 1648 és *A Szent Bibliának ó testamentomi könyveiből egybe szedegettetött áhitatos könyörgések*, Leiden, Vogel, 1648 (RMNy 2216 és 2217).

⁴⁹ KERESZTÚRI Pál, *Egyenes ösvény a szent életre vágyódnak: Kolozsváratt lakó Csepregi Mihálynak az Iszentől kegyelem és békesség*, Várad, Szenci Kertész, 1653 (RMNy 2502), A2v.

⁵⁰ LÉPES Bálint, *Pokoltól rettentő es mennyei boldogságra edesgető tükör*, Prága, Séssius, 1617 (RMNy 1146).

⁵¹ Lásd PESTI Brigitta, „Kegyes patróna asszonyaink”: Női mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében = *Ghesaurus, Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec. iti, 2010 és HELTAI, *Műfajok és művek*, i. m., 92–97.

harmada a férfiakénak (31%), míg a főnemesek csoportjában azok számát valamivel meg is haladja (53%).⁵²

A teljes világi mecenatúra mintegy egyharmadát jelentő női patronátus aránya még annak ellenére is kimagasló, hogy sok esetben, különösen közép- és kisnemeseknél vagy polgárasszonyoknál a valódi támogató nyilvánvalóan a címzett férje. Ezekben az esetekben az ajánlás mögött feltehetően a kiadvány olvasóközönsége megszólításának szándéka áll. A támogató férj kapcsán megszólított feleség udvariassági gesztusát ugyanakkor többen visszautasítják. Így például Medgyesi Pál *Hét napoki együtt beszélgetések* című 1637-ben Debrecenben megjelent vitairatának Perényi Gáborhoz és feleségéhez, Salgai Katához címzett dedikációjában, amelyben a kiadvány megjelenésének támogatásával összefüggésben éppen a férj és a feleség egyenrangúságát hangsúlyozza:

Hogy Nagyságtokat együtt említém *Dedicatoriamban*, annak is nagy okai vannak: [...] Egy Nagyságtokban (hízlekedés távul legyen) az egységnek lelke az békességnek foglalása által, egy idvességtek felől való reménységtek, egy az Uratok, hitetek, keresztségtek, Istenetek s Atyához is csak egyetlen egyhez fogta fejét Nagyságtok. Egy az igaz vallást oltalmazó s előmozdító fáradság és bő költség által való sokrendbeli dajkálkodás. Szeretettel is mind az Isten igéjéhez, mind pedig annak hirdetőihez mind eggyel gerjeded Nagyságtok. Egy szóval, [...] közönséges haszonra kibocsátásában való költésben is egy szíve-lelke lévén Nagyságtoknak, igen illendő, hogy ez kis írás is Nagyságtoknak mind ketten emlékezetes régi jó hírrel tündöklő méltóságos Nevének egyszermind örüljön és azáltal ez Nagyságtok fényes neve is mind együtt maradjon az Ecclesiában örök emlékezetben.

A hívő megszólítását és a vallás egyéni gyakorlását középpontba helyező anyanyelvű kegyességi irodalom az első és sokáig az egyetlen olyan műfaj, amelynek kifejezett célja a női olvasóközönség megszólítása.⁵³ Nem meglepő tehát, hogy a 41 patróna által támogatott összesen 61 kiadvány mintegy 80%-a kegyességi irodalom: imádságos- és elmélkedő könyvek, postillák, énekeskönyvek, prédikációskönyvek. A tendencia az evangélikus, katolikus és református kiadványokra egyaránt jellemző.

⁵² A támogatott kiadványokat tekintve ugyanakkor ennél valamivel kisebb az arány, mivel a női mecénások esetében gyakran előfordul, hogy egy kiadvány dedikációja több patrónát is megszólít. Így a főnemesek esetében a női mecénások által támogatott kiadványok száma mintegy 48%-a a főnemesek által támogatott teljes nyomtatványanyagnak, míg ez az arány a közép-, kisnemesek és polgárasszonyok csoportjában 20%.

⁵³ A témáról többek között: Cornelia NIEKUS MOORE, *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert: Leichpredigten als Quellen weiblicher Lesegewohnheiten = Umgang mit dem religiösen Buch: Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit*, hg. Patrice VEIT, Hans Erich BÖDEKER, Gerald CHAIX, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991, 291–311; Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum: Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2005; Hans MEDICK, *Buchkultur und lutherischer Pietismus = Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielseitigkeit von Übergangsprozessen*, hg. Rudolf VIERHAUS, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1992.

Az evangélikus patrónák közül a legnépszerűbbek a többek között Mihálykó János és Zólyomi Perinna Boldizsár kiadványainak megjelenését támogató Thurzó család nőtagjai. Czobor Erzsébethez, Thurzó György nádor feleségéhez szól Mihálykó János *Keresztyén istenes és ájtatos imádságok* című imádságoskönyve 1620-as lőcsei kiadásának⁵⁴ és a *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről* című munkájának ajánlása,⁵⁵ továbbá Kürti István *Az élő Istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske*,⁵⁶ valamint Zólyomi Perinna Boldizsár *Kézben hordozó könyvecskéje* című elmélkedésének ajánlása.⁵⁷ Listius Anna Rosina, Thurzó Szaniszló nádor felesége támogatta Zólyomi Perinna Boldizsár *Ötven szentséges elmélkedések* című munkájának kiadását,⁵⁸ a nádor testvére, Thurzó Zsuzsa, Forgách Zsigmond második felesége pedig Mihálykó *Magyarázatja az evangéliomoknak* című postilláit.⁵⁹ Több ajánlás szól továbbá Thurzó Imre házastársának, Nyáry Krisztinának is, aki előbb evangélikus kiadványok megjelenését támogatta, majd megtérése után, immár Esterházy Miklós feleségeként több katolikus kiadás mecénásaként is szerepel. Ahogy Heltai János is megemlíti, még Thurzó Imre feleségeként ajánlja neki *Keresztyéni istenes és áhítatos imádságok* című 1620-ban megjelent munkáját Mihálykó János,⁶⁰ ugyanez az ajánlás az imádságos kötet két további kiadásában (Lőcse, 1629 és 1642)⁶¹ is megtalálható, annak ellenére, hogy Thurzó Imre 1621-ben meghal, és három év múlva Nyáry Krisztina már a katolikus Esterházy Miklós nádor felesége. Heltai valószínűsíti, hogy bár az utóbbi két kiadvány feltehetően Brewer Lőrinc könyvnyomtató üzleti vállalkozásaként látott napvilágot – a dedikációkat is ő jegyzi –, Nyáry Krisztina mégis beleegyezhetett annak újrayomásába, esetleg támogathatta is a kiadványt. Ez Heltai szerint két dologgal magyarázható, egyrészt a könyv és paratextusai egységével, amelynek értelmében a valamilyen oknál fogva aktualitásukat veszített dedikációs levelek általában az eredeti mecénás haláláig bekerültek a könyv újrakiadásaiba.⁶² Másrészt, Heltai magyarázata szerint, Mihálykó munkájának fő forrása Pázmány imakönyve, tehát annak tartalma még a konvertálás után is közel állhatott a patrónus asszonyhoz.⁶³

⁵⁴ MIHÁLYKÓ János, *Keresztyéni istenes és áhítatos imádságok*, Lőcse, Schultz, 1620 (RMNy 1229).

⁵⁵ MIHÁLYKÓ János, *Hét prédikáció az Isten fiainak örök életekről*, Bártfa, Klösz, 1612 (RMNy 1030).

⁵⁶ KÜRTI István, *Az élő Istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske*, Kassa, Fischer, 1611 (RMNy 1018).

⁵⁷ ZÓLYOMI PERINNA Boldizsár, *Kézben hordozó könyvecskéje*, Lőcse, Klösz, 1614 (RMNy 1077).

⁵⁸ ZÓLYOMI PERINNA Boldizsár, *Ötven szentséges elmélkedések: Az nagyságos és nemzetes Listius Anna Rosina asszonynak*, Bártfa, Klösz, 1616 (RMNy 1100).

⁵⁹ MIHÁLYKÓ János, *Magyarázatja az evangéliomoknak*, Bártfa, Klösz, 1608 (RMNy 967).

⁶⁰ Uő, *Keresztyéni istenes*, i. m.

⁶¹ RMNy 1442 és RMNy 1942.

⁶² Ilyen példa többek között Medgyesi Pál *Praxis Pietatisa*, amelynek a szerző életében napvilágot látott valamennyi újrakiadása – az 1640-es bártfai kivéve – az első megjelenésben szereplő, Lónyai Zsigmondot, Medgyesi bártfai és debreceni tanulmányainak támogatóját megszólító ajánlást veszi át, és csupán a második kiadás említi meg a kiadás valódi költségviselőjét: „ez kegyességnek szeretetétől indítatván nyomtattá az nemzetes Dobi István Uram költségével”.

⁶³ Lásd HELTAI, i. m., 95.

A már katolizált Nyáry Krisztinához címzi Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskéjét*,⁶⁴ Tasi Gáspár *Lecki kalendáriumát*,⁶⁵ valamint Kopcsányi Márton *A boldog Szűz Mária élete*⁶⁶ és *A keresztyéni tökéletes életre intő elmélkedések* című munkáit.⁶⁷ Nyáry Krisztina lányainak dedikálva, ugyanakkor feltételezhetően saját patrónusságával megjelent két további katolikus nyomtatvány, mindkettő már Esterházy Miklóssal kötött házassága idején. Az egyik Draskovich János *Asszonyunk Szűz Mariának három külömb időre való zsolozsmája* című munkája, amelyet Zavari György, pozsonyi könyvnyomtató ajánl az akkor 13 esztendőes Esterházy Juliannának, Nádasdy Ferenc későbbi feleségének.⁶⁸ A másik az *Úti társ* című katolikus imádságoskönyv, amelynek ugyan csupán töredékei maradtak fenn, az ajánlás megszólítottja azonban biztosan Thurzó Erzsébet, Nyáry Krisztina és Thurzó Imre akkor 18 éves lánya. Az ajánlás érdekessége, hogy abban a könyvnyomtató, egy „istenes papi személy” Nyáry Krisztinát már mint Esterházy Miklós feleségét szólítja meg, a dedikációt ugyanakkor előző házasságából származó lányának címzi.⁶⁹

A főnemesi katolikus patrónus asszonyok között szerepel még Nyáry Krisztina testvérének, Nyáry Istvánnak felesége, Kapi Klára, akinek Heltai feltételezése szerint Hajnal Mátyás Nyáry Krisztina biztatására címezte a *Szíves könyvecske* második kiadását,⁷⁰ valamint Rákóczi Zsigmond özvegye, Telegdy Borbála, Rudinai János *Lecki zarándokság* című elmélkedései kiadásának támogatója.⁷¹ Továbbá az evangélikus Thurzó Kristóf szepesi és sárosi főispán katolikus vallású özvegye, Erdődi Zsuzsa, aki az 1626-ban az evangélikus bártfai nyomdában megjelent ismeretlen szerzőségű *Poenitentiáknak tüköre* című katolikus elmélkedés kiadását támogatta,⁷² Bosnyák Tamás és felesége, Kenderesi Mária, valamint gyermekeik Lépes Bálint két kiadványának támogatójaként,⁷³ illetve Jakusity Anna, Homonnai János özvegye Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedések az Örökévalóságról* című pozsonyi kiadványának patrónája.⁷⁴ A kismemesi és polgári származású támogatók között találjuk Amade Ilonát, Nagymihályi Ferenc, pozsonyi kamarai

⁶⁴ HAJNAL Mátyás, *Az Jézus szívet szerető szíveknek ajátatosságára szíves képekkel kiformáltatott és azokról való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske*, Bécs, Rickhes, 1629 (RMNy 1422).

⁶⁵ TASI Gáspár, *Lecki kalendárium*, Bécs, Formica, 1627 (RMNy 1377).

⁶⁶ KOPCSÁNYI Márton, *A boldog Szűz Mária élete*, Bécs, Formica, 1631 (RMNy 1489).

⁶⁷ KOPCSÁNYI Márton, *A keresztyéni tökéletes életre intő elmélkedések*, Bécs, Formica, 1634 (RMNy 1574).

⁶⁸ DRASKOVICH, *Officium*, i. m.

⁶⁹ *Úti társ*, Pozsony, typ. Soc. Jesu (Zavari György), 1639 (RMNy 1787).

⁷⁰ HAJNAL Mátyás, *A Jézus szívet-szerető szívek aítatosságára szíves kepekkel ki-ábráztatott es azokról-valo elmélkedésekkel és imádságokkal meg-magyaráztatott könyvetske*, Pozsony, typ. Soc. Jesu, 1642 (RMNy 1952). Vö. HELTAI, *Műfajok és művek*, i. m., 93.

⁷¹ RUDINAI János, *Lecki zarándokság*, Nagyszombat, typ. capituli Strigoniensis, 1609 (RMNy 985).

⁷² *Poenitentiáknak tüköre*, Bártfa, Klöss, 1626 (RMNy 1348).

⁷³ LÉPES Bálint, *Az mi Urunk Jézus Krisztusnak, kegyes megváltónknak teljes életéről való rövid imádságokban foglaltatott ájtatos elmélkedések*, Bécs, Formica, 1614 (RMNy 1079) és Uő, *Imádságos könyv*, Prága, Sesiuss, 1615 (RMNy 1093).

⁷⁴ SZENTGYÖRGYI, *Elmélkedések*, i. m.

tanácsos özvegyét, aki Kopcsányi Márton imádságos könyvének kiadását támogatta⁷⁵ és Pázmány imádságoskönyve 1650-es pozsonyi kiadása könyvnyomtató által írt ajánlásának címzettjeként is szerepel,⁷⁶ valamint Tamási Katát és Körtvélyesi Évát, Török János és Szombathelyi János feleségeit, akik a *Tintinnabulum tripudiantium*ot 1644-ben kiadó Beretzki György könyvnyomtató ajánlásának címzettjei.⁷⁷

A református kegyességi kiadványok támogatói között is találhatók főnemesi asszonyok, bár, ahogy Heltai János is megjegyzi, e kiadványok között „ebben az időszakban még nincs olyan női többség, mint amelyet a hasonló katolikus és evangélikus nyomtatványok esetében megfigyelhetünk.”⁷⁸ A legfontosabb női címzettek: Várdy Kata, Nyáry Pál özvegye Kecskeméti C. János és Margitai Péter mecénásaként,⁷⁹ Telegdi Anna, Bedegi Nyáry István felesége Alvinczi Péter két munkájának támogatójaként⁸⁰ és természetesen Lorántffy Zsuzsanna, Medgyesi Pál, Geleji Katona és Keresztúri Pál állandó támogatójaként.⁸¹ Medgyesi Pál 1638-tól áll az erdélyi fejedelmi udvar szolgálatában, előbb I. Rákóczi György fejedelem, majd Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond udvari papjaként. Ennek megfelelően az 1630-as évek végét követően megjelent munkái két kivétellel mind a fejedelmi család tagjainak szólnak. Az 1640-ben megjelent *Szent atyák öröme* című kiadvány dedikációját Medgyesi a kötet kiadásának költségviselőjéhez és „kegyelmes patronájához”, Lorántffy Zsuzsannához címzi. Az ajánlásban azzal a gyakran használt toposszal él, melynek értelmében a mű csupán kezdete a szerző patronája felé irányuló hálája kifejezésének, és valóban, ezt követően további három kiadványt címez a fejedelemasszonyak: „[...] de minthogy még eddig egyébbel is alazatos haládatosságomat Nagyságotához nem mutathattam, legyen szabad *Kegyelmes Asszonyom Nagyságotok* hozzam való sok rendbeli kegyelmességeért igen szükséges köszönetemet (mellyel tellyes életemben adós lések) ezen avagy tsak el kezdenem.”⁸²

A további református kegyességi kiadványok dedikációinak címzettjei főként arisz-

⁷⁵ KOPCSÁNYI Márton, *Keresztyén imádságos könyvecske*, Bécs, Formica, 1637 (RMNy 1666).

⁷⁶ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, Pozsony, typ. Coll. Soc. Jesu, 1650 (RMNy 2340).

⁷⁷ NYÉKI VÖRÖS Mátyás, *Tintinnabulum tripudiantium*, Pozsony, typ. Soc. Jesu (Beretzki György), 1644 (RMNy 2077).

⁷⁸ HELTAI, *Műfajok és művek, i. m.*, 96.

⁷⁹ KECSKEMÉTI C. János, *Szép és ájtatos imádságos könyvecske*, Bártfa, Klöss, 1624 (RMNy 1295). Továbbá: MARGITAI Péter, *Az Apostoli Credónak az Szent Írás szerint való igaz magyarázatya*, Debrecen, Rheda Péter, 1624 (RMNy 1300).

⁸⁰ ALVINCZI Péter, *Qvadragesima, vasárnapra tartozó szent evangéliumnak magyarázatja*, Kassa, vidua Schultz, 1632 (RMNy 1536); ALVINCZI Péter, *Postilla*, Kassa, vidua Schultz, 1633 (RMNy 1566).

⁸¹ MEDGYESI Pál, *Szent atyák öröme*, Gyulafehérvár, typ. principis, 1640 (RMNy 1826) és *Doce nos orare, quin et praedicare*, Bártfa, Klöss, 1650 (RMNy 2310); KERESZTÚRI Pál, *Lelki legeltetés*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1645 (RMNy 2127); GELEJI KATONA István, *A váltáság titkának második volumenje*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1647 (RMNy 2197); továbbá CSANAKI Máté, *Az döghalalról való rövid elmélkedés*, Kolozsvár, typ. Heltai, 1634 (RMNy 1586).

⁸² MEDGYESI, *Szent atyák, i. m.*, *Ajánló levél*, c3r.

tokrata férfiak, mint Rákóczi György,⁸³ Bethlen Gábor,⁸⁴ Lónyai Zsigmond,⁸⁵ Lorántffy Mihály,⁸⁶ illetve városi tanácsok.⁸⁷

A kegyességi kiadványok dedikációiban megszólított nagy számban női, és sok esetben közép- és kismemesi patronátus egy olyan meghatározó olvasóközönségre utal, amely nem csupán befogadója vagy támogatója a kegyességi irodalomnak, hanem előmozdítója is magyar nyelvű nyomtatványok kiadásának. A teljes nyomtatványanyagot vizsgálva feltűnő ugyanis, hogy kegyességi kiadványok paratextusaiban a legtöbb szerző – jóval nagyobb arányban, mint egyéb nyomtatványok esetében – a mecénás kifejezett kérésre, megrendelésére hivatkozik az adott munka megírásának vagy kiadásának indoklásakor. A patrónusok kérése többnyire egy konkrét mű lefordítására, vagy általában magyar nyelvű kegyességi munkák megírására vonatkozik. Különösen gyakori ez női patrónusok esetében, így indokolja többek között Zólyomi Perinna Boldizsár *Ötven szentséges elmékedések* című munkájának megírását Listius Anna Rosina asszonynak, Thurzó Szaniszló házastársának címzett dedikációjában:

[...] Nagyságod sokszor kért engemet arra, hogy Nagyságodnak valami ahétatos és vigasztaló imádságokat avagy énekeket írtam volna, és félképpen, hogy ezt az kis szentséges elmékedésekről való könyvecskét magyarra fordítanám. Látván ezt az kegyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedőzzen és gyönyörködgyék Nagyságod efféle Isteni szolgálatról bényújtott akarminenü kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem.⁸⁸

⁸³ KECSKEMÉTI ALEXIS János, *Az Daniel propheta... könyvenek ... magyarazattya*, Debrecen, Rheda Péter, 1621 (RMNy 1236), SALÁNKI György, *Rotterodami Rézmannak az kereztyen vitességet tanito kezben viselo könyvecskeie*, Leiden, Wourda, 1627 (RMNy 1393), GELEJI KATONA István, *Váltság Titka*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1645 (RMNy 2124), GELEJI KATONA István, *A valtság-titkanak harmadik volumenje*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1649 (RMNy 2298).

⁸⁴ DEBRECENI János, *Christianus suspirans, azaz Mind az életben s mind a halálban fohászkodásokkal megakodott... igaz keresztyén*, Debrecen, Rheda Pál, 1615 (RMNy 1081), ALVINCZI Péter, *Az Urnak szent vacsoraiairól való rövid intes*, Kassa, Möller, 1622 (RMNy 1263).

⁸⁵ MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis*, Debrecen, Fodorik, 1636 (RMNy 1639), a második kiadás: Lőcse, Brewer, 1638 (RMNy 1735).

⁸⁶ KECSKEMÉTI C. János, *Harom fű es nevezetes esztendő innepekre való praedikatiok*, Debrecen, Rheda Pál, 1615 (RMNy 1083), második kiadás: Debrecen, Rheda Péter, 1624 (RMNy 1992).

⁸⁷ A kalendáriumok mellett az evangélikus kegyességi irodalomra jellemző leginkább, hogy az ajánlás címetje valamely város tanácsa. Lásd például Madarász Márton ajánlását, aki eperjesi magyar evangélikus imakönyvét ajánlja „Eperjes szabad királyi városa tanácsának, patrónus urainak”: MADARÁSZ Márton, *Eperjessi magyar ecclesia minden-napi felfegyverkedese*, Lőcse, Brewer, 1629 (RMNy 1439). De így címetje például prédikációit a református Margitai Péter is a debreceni tanácsnak: MARGITAI Péter, *Az mindennapi könyörgő imádsagnak magyarazattya*, Debrecen, Rheda Pál, 1616 (RMNy 1108) és a második kiadás: Debrecen, Rheda Péter, 1624 (RMNy 1301). A szintén református elmékedését Felsőbányai Mihály Szikszó város tanácsának, „mint hűséges patrónusinak”: FELSŐBÁNYAI S. Mihály, *A leleknek uti költsege*, Utrecht, Zyll – Ackersdyck, 1651 (RMNy 2401), Bökényi Filep János pedig „a nemes Ugocsa vármegyének [...] Bökénynek nemes lakosinak s Nagyszőlős városának minden istenes tagjainak”: BÖKÉNYI FILEP János, *Mennyei lampas*, Utrecht, Roeck, 1652 (RMNy 2450).

⁸⁸ ZÓLYOMI PERINNA, *Ötven szentséges elmékedések, i. m.*, A8v.

Hasonlóképpen hivatkozik Zvonarics Imre *A Szentírásbeli hitünk ágainak három könyvre való osztása* című munkájának ajánlásában Nádasdy Pál kérésére, ugyanakkor megjegyzi, hogy a magyar nyelvű olvasmányt kifejezetten a főúr női környezetének szánja:

És magyarra is fordítottam, nem azért, mintha nem tudnám, hogy Nagyságod magától az Deák nyelven is nem értene, de azért, hogy az Nagyságod példáitul egyéb magyar írást olvasó keresztyéneket is ez könyvecskének hasonló szorgalmatos olvasására, és ebben az igazság tanulására fölgerjesztenek, kiváltképpen pedig, hogy az Nagyságod szerelmes nénjeinek is, az nemzetes és nagyságos Zrínyi Miklósné és Homonnai Györgyné nekem kegyelmes asszonyimnak is szolgálják ebben.

A patróna dicsérete

A patrónákat megszólító ajánlások különleges, a nyugati szakirodalom által nem tematizált jellemzője az egyedi, női dicstoposzok alkalmazása. A 17. század első felének dedikációit áttekintő vizsgálat alapján elmondható, hogy a magyar ajánlólevelekben használt mecénással kapcsolatos dicstoposzok alapvetően három csoportba sorolhatók: a személyes, a vallással kapcsolatos, valamint a mecénási szereppel összefüggő dicstoposzok. A személyes dicstoposzok közé tartozik a nemesi származás, hősiesség, iskolázottság és műveltség, valamint a szépség toposza. A vallással kapcsolatos dicstoposzok vonatkozhatnak a vallás oltalmazására, előmenetelének támogatására és az ájtatosságra. A mecénási szereppel összefüggő toposzok a leggyakrabban előforduló és leginkább kifejtett retorikai eszközök, ezek vonatkozhatnak egyrészt a szerző vagy a mű támogatására és oltalmazására, másrészt lehetnek a szerzőtől független, általános érvényűek, a patrónus nagylelkűségét kiemelve.

Ernst Robert Curtius szerint az uralkodóra, illetve magas társadalmi pozícióban lévő nemesekre vonatkozó dicstoposzoknak a hellenisztikus kort követően kialakult állandó sémái közül a legáltalánosabb a szépség, nemesi származás, hősiesség hármasa (*forma, genus, virtus*). Ezek forrása ókori szövegekben található, amelyet bibliai párhuzamok egészíthetnek ki. Wolfgang Leiner az 1580 és 1715 között megjelent francia nyelvű nyomtatványanyag dedikációira vonatkozó kutatása értelmében ez a hármas még a 17. században is meghatározó. A szépség toposza Leiner szerint a női címzettekhez szóló dedikációk legalapvetőbb retorikai elemei közé tartozik,⁸⁹ a megszólított szépségének magasztalása ezzel szemben az 1601 és 1655 között megjelent magyar nyelvű korpusz egyetlen dedikációjában sem fordul elő. Curtius megemlíti egy további, a szépség toposszal rokon formát, amelyben a női patrónus magasztalása a *natura* toposszal keveredik. Ebben a szerző a patróna szépségét és egyéb dicséretes tulajdonságait Isten vagy

⁸⁹ LEINER, *Der Widmungsbrief, i. m.*, 59.

a természet adományaként írja le, amely a magasztalt személyre vonatkozóan érvényteleníti az emberi tökéletlenség egyébként valamennyi halandóra vonatkozó jellemzőjét.⁹⁰ Ennek a formának egy példája olvasható Hajnal Mátyás *Szíves Könyvecskéjének* Ferenczffy Lőrinc által írt, Nyáry Krisztinának szóló dedikációjában:

Micsoda több jót cselekedett mindezeknél még az Istennek benned és veled munkálkodó malasztja, megmutatja ezt az kilencedik szívnek képe, kiben az menyeyei Völegény virágokat hinteget; mely virágok nem egyebek, hanem az te jóságos cselekedetidnek sok és szép tökéletességi, melyekkel az Szentlélek felékesítette az te lelketet, tebeléd helyeztette az szeretetnek nap után forgó sárga virágját; beléd ültette az ájtatosságnak izzadó balsemumját, beléd az tisztaságnak fejér liliomját; beléd az szemérmetségnek piros rózsáját, beléd az mértékletes szólásnak gyöngyvirágját, beléd az kegyességnek fodormentáját, az alázatosságnak izsópját, erősségnek szekfűjét, tűrésnek rozmarinját, állhatatosságnak puszpángját, több tökéletes szépségnek gyönyörűségi virágait.⁹¹

A szépség toposza helyett a magyar szerzők a dedikáció poétikai sajátosságaihoz alkalmazkodva, a lutheri követelmény értelmében a műveltséggel kapcsolatban magasztalják a patrónákat. A nők olvasni tudása a reformációval nyert különleges, ideológiai értelmet, annak fontosságát maga Luther hangsúlyozza, hiszen az a Biblia és a kegyességi szövegek rendszeres tanulmányozását tette lehetővé.⁹² A nők műveltségére, a kegyességi irodalom rendszeres olvasására vonatkozó dicstoposznak egy változata olvasható Samarjai János *Magyar harmónia* című munkájának Echi Orsolyához szóló dedikációjában: „[...] annyi tudománnyal ajándékozta meg az Úr Isten te Kegyelmedet, hogy magad is olvashatod az Szent Írásokat, mely dolog az Asszonyállatnak bizonyára sokkal nagyobb ékességére vagyon, mint sem homlokán tündöklő koronkája, avagy ujjáiban csillámló gyémántja.”⁹³

Az evangélikus és református egyház közötti békére törekvő Samarjai fő művének dedikációjában Echi Orsolya műveltségének dicsőítésével nemcsak a dedikáció megszólítottját, hanem az egész női olvasóközönséget magasztalja, felértékelve a Biblia tanulmányozásának fontosságát. Ugyanezt emeli ki Szenci Molnár Albert is szintén Echi Orsolya kapcsán az *Imádságos könyvecske* ajánlásának indoklásában:

[...] dedikálásomnak ez is egyik oka, hogy kegyelmetek gyönyörködik az szent Bibliának, és az jó könyveknek olvasásában, es az Úr Istent tiszta imádsággal kí-

⁹⁰ Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Tübingen – Basel, Francke, 1993.

⁹¹ HAJNAL, *Az Jézus szívet szerető szíveknek, i. m., Az nemzeti és nagyságos gróf Bedeghi Nyáry Krisztina asszonynak* = RMKT, XVII/7, 479.

⁹² NIEKUS MOORE, *Erbauungsliteratur, i. m.,* 300.

⁹³ SAMARJAI JÁNOS, *Magyar harmónia*, Pápa, Bernard, 1628 (RMNy 1419), *Epistola dedicatoria*, ?2r–v.

vánja tisztelni. Engedje az jó Isten, hogy az Kegyelmetek Istenes példájával, egyéb fő renden és köz renden való asszonyi állatok is indítassanak az Írás olvasásnak tanulására, és leánzó gyermekecskéiknek is taníttatására. [...] Leánzók tanítására rendelt scholáknak hasznos voltában nem tudom, kicsoda kételkedhetnék. Mert hiszem szép dolog midőn az házi gazdának külső hivatalja szerint távol létében az gazdasszony az Szent Bibliát cselédinek olvassa, és azokkal is olvastatja; ki adott, bévött marháinak számát feljegyezheti, Urának távul földre állapotját megírhatja, annak leveleit önnön maga megoldvashatja.⁹⁴

A kegyességi irodalom támogatásának okai

A kegyességi irodalom támogatásának indítékai többfélék és összetettek lehetnek, erre vonatkozóan az irodalmi mecenatúra általános jellemzőin túl (mint a támogatott kiadványok aránya, műfaji szerkezete, időbeli eloszlása stb.) leginkább az egyes dedikációk címezésének indoklása alapján vonhatók le következtetések. Általánosságban mindenképpen elfogadható Peter Burke-nek az olasz reneszánsz kapcsán megállapított értelmezése, amely szerint a korban a művészet patronálásának három fő motívuma létezett: a vallásos áhítat, a műélvezet és a presztízs.⁹⁵

A 17. század első felének magyar nyomtatványanyagát vizsgálva megállapítható, hogy a hazai irodalomtámogatás esetében leginkább a vallásos áhítat okán létrejött támogatás feltételezhető. A vallásos áhítatnak a könyvek kiadásában és a szerzők támogatásában játszott döntő szerepe a vallásos témájú alkotásoknak dominanciája mellett az ajánlás okainak felsorolásából is egyértelműen látszik. A dedikációk hagyományos indítékaihoz, a patrónusi támogatás okán érzett hála és köszönet kinyilvánításának szándékához, valamint az oltalom kereséséhez rendkívül gyakran, kegyességi kiadványok esetében szinte minden szövegben kapcsolódik a patrónus vallásos ájtatosságára, kegyességére történő hivatkozás.

Az ajánlólevelekben használt toposzok vizsgálata azt mutatja, hogy a magyar nyelvű dedikációk legáltalánosabb dicstoposza a *pietas*, azaz a címzett vallásosságának dicsérete, amelynek alapvetően három formája jellemző: a vallás oltalmazására, a vallás és az egyház előmenetelének támogatására, valamint a vallás szeretetére és annak gyakorlására vonatkozó dicstoposz. Ennek használatakor a szerzők gyakran utalnak a támogatás mögött álló vallási okokra, ahogy Mihálykó János *Keresztyén istenes és áhítatos imádságok* című munkájában patrónája, Czobor Erzsébet kapcsán leírja:

⁹⁴ SZENCI MOLNÁR Albert, *Imádságok könyvecskéje*, Heidelberg – Frankfurt am Main, Geyderus – Aubrius & Schleichius, 1621 (RMNy 1238), *Az nemes, tiszteletes és istenfélő Echi Orsic asszonynak = Régi Magyar Költők Tára*, XVII/6, szerk. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1971, 491.

⁹⁵ BURKE, *i. m.*, 105–107.

Nagyságod is azért, kegyelmes Asszonyom, jó és keresztyéni indulatból cselektette ezt, hogy ez könyvecskének künyomtatására költségét nem szánta, hanem örömet és jó kedvvel akart ezzel is dajkálkodni az Krisztus Anyaszentegyházában való híveknek, mely dologból minden ember tapasztalhatóképpen eszébe veheti, hogy Nagyságodban is vagy az Istennek lelkének drága ajándéka, az könyörgésben való ájtatosság és buzgóság. Mert Nagyságod nem elégszik meg azzal, hogy csak maga imádkozzék és szolgáljon az Úr Istennek, hanem az maga példájával más embert is felserkent ez könyvecskének künyomtatása által, hogy az testi bótorságnak és hivolkodásnak álmából felserkentvén gondolna meg minden ember az ő teremtésének végét és adná magát az Isteni tiszteletnek szolgálatjára.⁹⁶

Kecskeméti C. János szintén mecénása, Bornemissza Mihály áhítatosságára hivatkozik, amikor *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja* című munkája kiadásához kapott patrónusi támogatásnak keres igazolást:

Fő tudós bölcs embereket talált volna kegyelmed is, kiknek prédikációjoknak künyomtatására ez kevés költséget fordíthatta volna kegyelmed, de mivel hogy ebben énnekem mintegy fiam volt kegyelmed, tanítványom is ugyanebben akart lenni. Ebben peniglen nem annyira nézte és tekintette kegyelmed az maga hasznát, hogy az kegyelmed híre-neve ezáltal terjedne, holott az kegyelmednek keresztyéniségében, hitben, vallásban való állhatatosságnak terjedve vagy, jóllehet ez is azokban való állhatatosságnak bizonyos jele, mert költséget nem szánni az Isten tisztességétől nem kicsiny jóság, sőt nagy pietas, nagy kegyesség, az pietas pedig azt mondja Szent Pál, hogy ad omnia utilis, mindenekre hasznos.⁹⁷

Kegyességi kiadványok esetében érthető, hogy a támogatás okaként a dedikációs szövegek alapján leginkább a szerzők ájtatos vallásossága feltételezhető, emellett ugyanakkor gyakran tematizálódik a műélvezet is. Az olvasó, illetve jelen esetben a mecénás gyönyörködtetése szándékának a nyugati irodalomban ebben a korban már széles körben elterjedt toposza a magyar irodalomban kizárólag vallási művek esetében jelentkezik, azok kegyességi tartalmához kapcsolódva. Így jegyzi meg Csákányos Márton Debreceni János *Christianus suspirans* című művéhez írt ajánlásában Bethlen István kapcsán, hogy az a „szép írásban [...] gyönyörködik”,⁹⁸ és szintén ezt a toposzt használja többek között Zólyomi Perinna Boldizsár is az *Ötven szentséges elmélkedések* dedikáci-

⁹⁶ MIHÁLYKÓ JÁNOS, *Keresztyén istenes és áhítatos imádságok*, Bártfa, Klösz, 1609 (RMNy 976), *Czobor Erzsébet asszonynak*, A7r–v.

⁹⁷ KECSKEMÉTI C. JÁNOS, *Az Sámuel próféta második könyvének huszonnegyedik részének prédikációk szerint való magyarázatja: Az nemes, nemzetes és vitézljő Bornemissza Mihálynak*, Bártfa, Klösz, 1622 (RMNy 1258), 4v.

⁹⁸ DEBRECENI, *Christianus suspirans*, i. m., *Elöljáró beszéd*, (:):5r.

ójában patrónusasszonyával, Listius Anna Rosinával kapcsolatban: „Látván ezt az egyes indulatot Nagyságodban, hogy ilyen igen gerjedözzen, és gyönyörködgyek Nagyságod efféle Isteni szolgálatról benyújtott akarminenű kicsin szerű munkában is, nem akarám az Nagyságod kegyes és hasznos intését megvetnem.”⁹⁹

A Burke által felsorolt indítékok a 17. század első felének magyar irodalmát tekintve egy további fontos motívummal egészíthetők ki: a magyar nyelven való írások kiadásának szükségességével. A magyar nyelven kiadott munkák (akár eredeti, akár fordítás) szükségességét számtalan szerző hangsúlyozza.¹⁰⁰ Ez az igény a dedikációk tanúsága szerint sokszor a mecénás felől érkezik, illetve általuk is megerősítésre kerül, ennek megfelelően hivatkozik többek között Belleny Zsigmond Girolamo Savonarola elmékedéseinek magyar nyelvre történő lefordítása és kiadása kapcsán patrónusa, Perényi György kérésére:

Indítottam annaokáért elsőben ennek az kis munkának felvételére magam jó akarattjából. Annak utána több jó Uraim is látván és olvasván ez munkácskának kezdetit és ebben befoglalt tanulságos lelki vigasztalásra való dolgokat, kértének, hogy ha elindítottam, teljességgel mint egy pontkig az mi nyelvünkre kifordítani ne restelljem, hogy az kik deáki nyelvben nem annyira tudósok, azok is olvasván véhessenek ebben beszámllált üdvösséges igékbül magoknak lelki tanulságot és épületet.¹⁰¹

Draskovich János zsolozsmás könyvének Nyáry Krisztinához szóló ajánlásában a pozsonyi könyvnyomtató szintén azt hangsúlyozza, hogy a patróna által nyújtott támogatás célja a magyar nyelvű épületes olvasmányok gyarapításának szándéka:

A több ájtatos úri asszonyok között, kik a Boldogságos Szűz Mária officiomjának magyar nyelven való kinyomtatását sok időtől fogva szorgalmaztatták, első és legfőbb volt a nemzeti és nagyságos gróf Nyáry Krisztina, Országunk mostani nádorispánjának kedves és szíve szerént való házastársa, a Nagyságod szerelmes Anyja. Ki, hogy Nemzetünkben is a mi örökös Asszonyunkhoz való ájtatosságot öregbítené, ezen munkára elegendő költséget is hagyott, fölötte illendőnek ítélvén, hogy amely Szüzet minden nemzetségek Boldognak mondanak, azt a Magyarok is úgymint kiváltképpen való szószóló és gondviselő Asszonyokat magok nyelvén is dicsérnék és magasztalnák.¹⁰²

⁹⁹ ZÓLYOMI PERINNA, *Ötven szentséges elmékedések*, i. m.

¹⁰⁰ Vö. BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai – Universitas, 1998.

¹⁰¹ BELLENY Zsigmond, *Hieronimus. Sz. Hieronymus Szavanelanak, Istennek fo martyromnak... elmelkedesi és magyarazati*, Kassa, Festus, 1618 (RMNy 1155), *Az nagyságos Perény Györgynek*, (2)v–(3)r.

¹⁰² DRASKOVICH, *Officium*, i. m., *A nemzeti és nagyságos gróf Eszterházy Julianna kisasszonynak* = RMKT XVII/7, 622.

A magyar nyelvű kegyességi irodalom ajánlásainak elemzése tehát pontosan azt mutatja, ami a magyar nyelvű nyomtatványanyag műfaji összetételének vizsgálata, azon belül a kegyességi irodalom szépirodalommal és tudományos művekkel szembeni határozott túlsúlya, valamint az épületes irodalom támogatóinak nagy száma alapján nyilvánvalónak tűnt, miszerint a 17. századi Magyarországon nem csupán a Biblia és a kegyességi iratok rendszeres olvasása és a buzgó vallásgyakorlás tartozott a hívők alapvető kötelezettségei közé, hanem valamennyi felekezet esetében rendkívüli és magától értetődő fontosságot kapott a hangsúlyozottan magyar nyelvű kegyességi munkák megírásának és kiadásának támogatása. Ezzel indokolható az az általánosan elterjedt jelenség is, szinte valamennyi dedikáció sajátja, amelynek értelmében a szerzők a patrónus mecénási tevékenységét annak áhítatos vallásosságával, kegyes életvitelével magyarázzák, illetve a támogatás szükségességére is azáltal próbálják meg felhívni a figyelmet, Geleji Katona István Rákóczi György kapcsán, hogy isteni jutalommal, „a következő életnek boldogságával” kecsegtetnek, mintegy isteni akarattal indokolva a magyar nyelvű kegyességi művek támogatásának jelentőségét:

[...] nyilván nem kicsiny boldogságára és ékességére vagyon a Nagyságod fejedelemségének, hogy az alatt ennyi szükséges és épületes könyvek jönnek ki, amennyiek és minéművek még e hazában egy fejedelem alatt is ekédig ki nem jövetenek. Amely Istenes jó dologban Nagyságod ezután is ne csökönjék meg, mert efélékre való költséggel Nagyságod állandó kéntset gyűjt az egekben, melyet sem a rosda meg nem eszik, sem a lopók el nem lopnak. Ez a kegyességnek egyik jó gyümölcse, amelynek mind e jelenvaló s mind a következő életnek boldogsága felől szép ígéreti vannak.¹⁰³

BRIGITTA PESTI

„Großzügige Spender der wahren apostolischen Religion”

Das Mäzenatentum der ungarischsprachigen Erbauungsliteratur in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts

Die Untersuchung beruht auf der Beobachtung, dass die Dedikationspraxis der Erbauungsliteratur des 17. Jahrhunderts in Ungarn sowohl im Kontext der gesamten ungarischen Buchproduktion, als auch in der europäischen Literatur besondere Merkmale aufweist. Dass die Unterstützung der religiösen Literatur einen festen Bestandteil der Glaubenspraxis darstellte, beweisen der Kreis der Mäzene, die rhetorische Darstellung des Mäzenatentums sowie ihre Motive und die Unterstützungsformen. Die Unterstützung der Veröffentlichung ungarischsprachiger Werke der Erbauungsliteratur (es geht dabei sowohl um Übersetzungen, als auch um auf Ungarisch verfasste Texte) hatte im 17. Jahrhundert in Ungarn unabhängig von Ge-

¹⁰³ GELEJI KATONA, *Válság Titka*, i. m.

schlecht, Konfession oder sozialem Stand der Patrone einen sehr hohen Stellenwert. Der Aufsatz beruht auf einer umfassenden Quellenrecherche: einbezogen werden in die Analyse literatursoziologische und rhetorische Aspekte barocker Paratexte, ihre Rezeption durch die internationale Forschung sowie einige vergleichende Aspekte, wobei gattungsbezogene Besonderheiten der ungarischsprachiger Erbauungsliteratur sowie die Merkmale des Mäzenatentums in Ungarn hervorgehoben werden.